

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

การเข้าสู่สังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์ (Complete aged society) ของประเทศไทยนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2565 เป็นต้นมา กล่าวคือ เป็นสังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด ตามเกณฑ์การเข้าสู่สังคมสูงอายุของมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (2565) ทำให้มีการคาดการณ์แนวโน้มในอีกทศวรรษหน้าว่าประเทศไทยจะไม่สามารถใช้แรงงานเป็นฐานในการผลิตเพียงอย่างเดียวได้อีกต่อไป เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรในกลุ่มผู้สูงอายุเริ่มทวีจำนวนขึ้นอย่างต่อเนื่อง (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2564) จากผลการศึกษาศาสนาการณประชากรบนพื้นที่สูงภายใต้พื้นที่การดำเนินงานของ สวพส. พบว่า ในปี พ.ศ. 2566 พื้นที่สูงมีสัดส่วนประชากรผู้สูงอายุร้อยละ 15.54 ซึ่งประชากรผู้สูงอายุร้อยละ 70 ยังคงทำงานอยู่หรือคิดเป็นร้อยละ 18.75 ของประชากรที่ทำงานทั้งหมดบนพื้นที่สูง และคาดว่าจะเป็สังคมแรงงานสูงอายุอย่างสมบูรณ์ในอีกไม่ช้า เมื่อจำแนกโครงสร้างประชากรตามพื้นที่ดำเนินงานของ สวพส. จำนวน 4 กลุ่มน้ำ พบว่า พื้นที่ลุ่มน้ำน่านและลุ่มน้ำโขงเหนือมีสัดส่วนแรงงานผู้สูงอายุมากที่สุดถึงร้อยละ 24.80 และ 21.28 ตามลำดับ ซึ่งทั้งสองพื้นที่ถือว่าเป็นสังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์ แสดงให้เห็นว่าผู้สูงอายุยังคงทำงานอยู่ภายใต้การขาดแคลนแรงงานทดแทน สำหรับพื้นที่ลุ่มน้ำปิงมีสัดส่วนร้อยละ 19.51 กำลังจะเข้าสู่สังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์ พื้นที่มีลักษณะแรงงานที่ประชากรวัยแรงงานตอนปลาย (อายุ 45-59 ปี) ทำงานควบคู่กับผู้สูงอายุ ในขณะที่ลุ่มน้ำสาละวินมีสัดส่วนผู้สูงอายุร้อยละ 13.69 ถือว่าผ่านการเป็นสังคมสูงอายุมาได้ในระยะต้น พื้นที่สาละวินยังมีประชากรวัยแรงงานตอนต้น (อายุ 15-29 ปี) และแรงงานตอนกลาง (อายุ 30-44 ปี) จำนวนมากที่ยังทำงานร่วมกับผู้สูงอายุ ด้านการประกอบอาชีพของแรงงานผู้สูงอายุบนพื้นที่สูง พบว่า ร้อยละ 77.79 อยู่ในภาคเกษตร และร้อยละ 14.68 ทำงานรับจ้างทั้งในและนอกภาคการเกษตร โดยภาพรวมอัตราการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงานของผู้สูงอายุบนพื้นที่สูง (Labour Force Participation Rate: LFPR) อยู่ที่ 70% สูงกว่ากลุ่มประเทศรายได้ต่ำที่มี LFPR อยู่ที่ 42% ในขณะที่กลุ่มประเทศรายได้สูงมี LFPR ของผู้สูงอายุ เพียง 14% (World bank, 2024) จากสถานการณ์ดังกล่าวมีแนวโน้มที่อาจกระทบต่อสถานะเศรษฐกิจบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะการชะลอตัวในภาคการผลิตที่เกิดจากการถดถอยของสมรรถนะการทำงานของผู้สูงอายุเช่นเดียวกับภาพรวมระดับประเทศ (โชคชัยชาญ และคณะ, 2561) ซึ่งเห็นได้จากผลการศึกษาที่แรงงานสูงอายุจะมีสัดส่วนลดลงเมื่อมีอายุ 60 ขึ้นไป อย่างมีนัยสำคัญ (สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน), 2567)

จากสถานการณ์แรงงานผู้สูงอายุมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นนอกจากจะทำให้ภาคเศรษฐกิจเติบโตช้า ยังส่งผลทำให้กำลังแรงงานไม่เพียงพอที่จะทดแทนแรงงานผู้สูงอายุได้ในสัดส่วนที่เหมาะสม ถือว่าเป็นสัญญาณที่อาจทำให้ระบบสังคมบนพื้นที่สูงล่มสลายเร็วขึ้น (โสรัศม์ และคณะ, 2562) ซึ่งจะเห็นได้ชัดในประชากรวัยแรงงานรุ่นใหม่ที่เคลื่อนย้ายออกจากชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อแสวงหาโอกาสการทำงานในเขตเมืองใหญ่หรือเขตอุตสาหกรรมเนื่องจากมีค่าจ้างและสวัสดิการที่สูงกว่า (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565ก) เนื่องจากอาชีพภาคการเกษตรต้องเผชิญกับความแปรปรวนในการผลิต เช่น ภัยแล้ง ดินเสื่อมโทรม โครงสร้างพื้นฐานไม่เอื้ออำนวย เช่น เส้นทางคมนาคมไม่สะดวก สัญญาณอินเทอร์เน็ตหรือโทรศัพท์มือถือไม่ครอบคลุม และการบริการทางสังคมยัง

มีข้อจำกัด (สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง, 2566) ประกอบกับการที่ผู้สูงอายุบนพื้นที่สูงยังขาดโอกาสในการประกอบอาชีพที่เหมาะสมกับศักยภาพของตนเอง และยังไม่มียุทธศาสตร์สนับสนุนการพัฒนาทักษะหรือความรู้ที่ตรงกับบริบทของพื้นที่ ส่งผลให้การพึ่งพาตนเองทางรายได้ในระยะยาวกลายเป็นความท้าทาย แสดงให้เห็นว่าสังคมสูงอายุบนพื้นที่สูงไม่สามารถแก้ไขเฉพาะกลุ่มประชากรผู้สูงอายุเพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับประชากรในช่วงอายุอื่นๆ เพื่อสร้างความต่อเนื่องของการอยู่ร่วมกันของคนทุกช่วงวัย และลดความรุนแรงของการเผชิญกับปัญหาประสิทธิภาพการทำงานลดลงจากความชราและโรคภัยไข้เจ็บของผู้สูงอายุ และลดการเกิดภาวะพึ่งพิงประชากรรุ่นหลังทั้งในมิติเศรษฐกิจและสังคม

การหนุนเสริมให้ผู้สูงอายุสร้างรายได้ด้วยตนเอง ลดการพึ่งพิงจากประชากรรุ่นหลัง อีกทั้งการค้นหาอาชีพที่ตรงกับความต้องการและเหมาะสมกับคนรุ่นใหม่เพื่อสร้างแรงจูงใจการทำงานในภูมิถิ่น และเพิ่มขีดความสามารถเตรียมความพร้อมเข้าสู่ผู้สูงอายุได้อย่างมั่นคงภายใต้คำถามวิจัยที่ว่า สถานการณ์ปัจจุบันและแนวโน้มของการเข้าสู่สังคมสูงอายุบนพื้นที่สูงมีลักษณะอย่างไร และส่งผลกระทบต่อประกอบอาชีพประชากรบนพื้นที่สูงอย่างไร ปัจจัยอะไรที่มีผลต่อการประกอบอาชีพของผู้สูงอายุและแรงงานวัยทดแทนบนพื้นที่สูง ภาพอนาคตของการประกอบอาชีพบนพื้นที่สูงภายใต้บริบทสังคมผู้สูงอายุควรมีลักษณะอย่างไร และข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่สามารถสนับสนุนการพัฒนาความสามารถในการประกอบอาชีพแบบมีส่วนร่วมระหว่างประชากรทุกช่วงวัยบนพื้นที่สูงควรเป็นอย่างไร จึงเป็นที่มาให้เกิดการศึกษา “ผลกระทบและแนวทางพัฒนาและส่งเสริมอาชีพภายใต้สถานการณ์สังคมผู้สูงอายุบนพื้นที่สูง” โดยใช้แนวคิดการมองอนาคต และแนวคิดการสร้างและวิเคราะห์ฉากทัศน์แห่งอนาคต (สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ, 2562) โดยมุ่งศึกษาสถานการณ์และแนวโน้มสังคมสูงอายุที่มีผลต่อโครงสร้างประชากรและสังคม วิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการประกอบอาชีพของผู้สูงอายุและประชากรแรงงานวัยทดแทน สร้างภาพอนาคตการประกอบอาชีพของประชากรบนพื้นที่สูงภายใต้สังคมสูงอายุ และวิเคราะห์แนวทางการส่งเสริมอาชีพที่เหมาะสมสำหรับประชากรทุกช่วงวัย เพื่อนำไปสู่การพัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบายการยกระดับขีดความสามารถการประกอบอาชีพแบบมีส่วนร่วมระหว่างประชากรทุกช่วงวัยบนพื้นที่สูง ตลอดจนหน่วยงานพัฒนาพื้นที่สูงอื่นๆ สามารถนำไปใช้ประกอบการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับภูมิสังคมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และรองรับการเปลี่ยนแปลงบนพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน

1.2 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาผลกระทบของสังคมผู้สูงอายุต่อการประกอบอาชีพของผู้สูงวัยและแรงงานวัยทดแทนในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง
- 2) เพื่อจัดทำ พัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และพัฒนารูปแบบการยกระดับชุมชนสูงอายุนำร่องในการส่งเสริมอาชีพในและนอกภาคการเกษตรที่รองรับสังคมผู้สูงอายุบนพื้นที่สูง

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตเชิงพื้นที่

1 การศึกษาผลกระทบของสังคมผู้สูงอายุต่อการประกอบอาชีพของผู้สูงวัยและแรงงานวัยทดแทน เพื่อจัดทำและพัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบายการส่งเสริมอาชีพทั้งในและนอกภาคการเกษตรที่รองรับการเปลี่ยนแปลงสังคมผู้สูงอายุบนพื้นที่สูง ในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบ

โครงการหลวงที่พบว่ามีสัดส่วนประชากรผู้สูงอายุมากที่สุด 3 อันดับแรก ในพื้นที่ 4 กลุ่มน้ำๆ ละ 3 แห่ง รวม 12 แห่ง ดังต่อไปนี้

- (ก) กลุ่มน้ำน่าน ได้แก่ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ น้ำแขวง โป่งคำ และน้ำเค็ม
- (ข) กลุ่มน้ำปิง ได้แก่ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ โหล่งขอด ป่าแป และปางมะโอ
- (ค) กลุ่มน้ำโขงตอนเหนือ ได้แก่ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ ห้วยก้างปลา วาวี และแม่สลอง
- (ง) กลุ่มน้ำสาละวิน ได้แก่ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ ห้วยเขย่ง ผาผึ้ง-ศรีคีรีรักษ์ และสบเมย

1.3.2 ขอบเขตเชิงเนื้อหาการวิจัย ประกอบด้วยประเด็นเนื้อหา ดังนี้

- 1) การศึกษาผลกระทบของสังคมผู้สูงอายุต่อการประกอบอาชีพของผู้สูงวัยและแรงงานวัยทดแทนในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง
 - ศึกษาสถานการณ์สังคมสูงอายุที่บนพื้นที่สูงและแนวโน้ม
 - วิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อศักยภาพการประกอบอาชีพของผู้สูงอายุและประชากรแรงงานวัยทดแทนบนพื้นที่สูง
- 2) การจัดทำและพัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบายการส่งเสริมอาชีพทั้งในและนอกภาคการเกษตรที่รองรับการเปลี่ยนแปลงสังคมผู้สูงอายุบนพื้นที่สูง
 - สร้างภาพอนาคตสำหรับการพัฒนาและส่งเสริมอาชีพประชากรสูงอายุและแรงงานทดแทนบนพื้นที่สูง
 - วิเคราะห์แนวทางการพัฒนาและส่งเสริมอาชีพที่เหมาะสมกับประชากรที่ดำรงชีพภายใต้สังคมสูงอายุบนพื้นที่สูง
 - การพัฒนารูปแบบการยกระดับชุมชนผู้สูงอายุนำร่องด้วยการเสริมสร้างทักษะการทำงานที่เหมาะสมกับภูมิสังคมบนพื้นที่สูง

1.4 กรอบการวิจัย

